

A zirci ciszterci kolostor ásatása 2007 (Előadás a Pozsonyi Egyetemen)

Bevezetés

A középkori zirci apátság romjainál idén július és október között folytatott feltárás célja mindenekelőtt a korábbi ásatás, hiányos dokumentációjának hitelesítése, és kiegészítése volt. Az 1912-es feltárás az akkor általános gyakorlatnak megfelelően csak az épületre koncentrált: a templom és kolostor esetében is megkeresték a főfalakat, meghatározták az épületek méretét. A ránk maradt dokumentáció (alaprajz, és fotók) alapján (3. ÁBRA) nyilvánvaló, hogy a feltárás nem volt teljes: egyrészt nem terjedt ki az épületegyüttes egészére, másrészt a megkutatott terület nagyobb részén csak szondázó jellegű feltárás folyt. Csak a kolostor keleti szárnyában volt lehetőség arra, hogy egybefüggő területet kutassanak meg, mivel a középkori kolostorkerengő területén a századelőn még változatlanul használatban volt a barokk kori díszkert, (4. ÁBRA) ami akadályozta a szisztematikus kutatást. Ennek köszönhetően az 1912-es alaprajz az épület rekonstrukcióját érintő alapvető kérdéseket hagy megválaszolatlanul: máig nem ismert a templom nyugati zárófalának, vagy a szentélyzáródásnak a pontos helye. Ez az utóbb közölt rekonstrukciós rajz (5. ÁBRA) csupán a ciszterci kolostorok általános formai sajátosságait veszi alapul.

A jelenlegi feltárás elsősorban a kolostor keleti szárnyára koncentrált, amelyet már 1912-ben teljesen feltártak, (6-7 ÁBRA) annak érdekében, hogy az azóta szabadon álló romok állagmegóvási munkáit a Nemzeti Kulturális Alapnál beadott nyertes pályázat eredményeként meg lehessen kezdeni. (8. ÁBRA) A képeken romterület századelős, és az ásatást megelőző állapotát látjuk: a kváderfalak az 1912-es állapothoz képest jelentősen rosszabb állapotba kerültek, szétfagytak, a legtöbb helyen csak falalapozást találtunk, de a káptalanterem északnyugati sarkán álló kváderfal továbbra is viszonylag jó állapotban volt. A termek belsejét gaz, és sittes-szemetes humusz borította. Az egykori padló feltételezhetően a barokk építkezés, és nem a korábbi ásatás alkalmával semmisült meg, mivel a korábbi ásatási dokumentáció padlónyomokra vonatkozólag semmilyen érdemleges említést nem tett.

A keleti szárny

A korábbi dokumentáció pontosságának kétségessége miatt kezdettől fogva kérdés volt, hogy az egykori alaprajzon a termek keleti fala mentén látható É-D irányú falszakaszok támpillérek, vagy falindítások. Ezen a területen csak barokk, illetve modern kori feltöltési rétegeket találtunk, valamint a káptalanteremtől északra egy barokk kori épületnyomot tártunk fel, mely hozzáépült a 17. században még álló középkori épület oldalához. (9. ÁBRA) A korábbi alaprajzról ismert 3 helyett a keleti fal mentén 4, a déli oldalfal mentén 1 támpilléralapozás rajzolódott ki. Ezek közül a káptalanterem dk-i sarkánál lévő 2. támpillér maradt meg a legjobb állapotban. (10. ÁBRA) Magassága a káptalanterem belsejében megtisztított altalajszinthez képest mutatja, hogy a külső járószint jelentősen magasabban lehetett, mint a terembelső padlószintje. (A belső padlószint egyébként ezekben a termekben lehetett a legmélyebb, a kerengő szintjéhez képest pl. 0.7m-rel mélyebb, a helyiségek bejáratánál ezért a kerengőből 2-3 lépcsőfok vezetett a termekbe.) A többi támpilléralapozás már kevésbé maradt meg. A 3. támpillér maradványa a humuszolást követően csak az altalaj felszíne magasságában jelentkezett, a 4. támpillért pedig teljesen kiszedve, ugyanezen a szinten lehetett észlelni. Az altalaj déli és keleti irányú leejtése miatt a keleti szárny falainak alapozási mélysége helyenként változó volt. A káptalan terem területén a rekonstruálható padlószinttől számítva 0.2 m, míg a dél felé fokozatosan mélyült, a déli oldalon már elérte az 1.3 m-t.

A 2., és 3. támpillér estében, ahol az alapozás szövete megmaradt a főfal alapozásának habarcsa és a támpilléralapozások habarcsa között színbeli különbség mutatkozott. A 3. támpillér nem volt kötésben a főfallal. A 2. támpillér esetében sajnos a fal és a támpillér közé nőtt fagyökér miatt nem volt lehetőség pontos megfigyelésre. Amennyiben e megállapításokat a habarcsminták anyagvizsgálata is alá fogja támasztani, úgy megalapozottan gondolhatunk a keleti szárny utólagos bővítésére, hiszen a támpillérek utólagos építését leginkább egy emeleti helyiség – ami rendszerint a dormitórium – későbbi létesítése/bővítése indokolhatja, ám ez egyelőre csak munkahipotézis. (11. ÁBRA) Mindenesetre ugyancsak a keleti fal mentén, a belső oldalon három, 0.5 mély, s mintegy 0.5 x 0.5m méretű, nagy mészkőlapokkal bélelt cölöplyukat találtunk. Az első, és a második cölöplyuk egy-egy pillérláb vonalában található, a harmadik pedig a 4. támpillér középvonalában, vagyis egymástól nem egyenletes távolságra. Valószínű, hogy a boltozat statikai erősítését szolgálták, és vagy a feltételezett emeleti bővítéssel, vagy egy feltételezhető kandalló, és kémény megépítésével vannak összefüggésben. Ez utóbbira utalhat a falalapozás kiugratása 1.40 széles, 2.80 hosszú kiugratása a középső és a déli támpillér között, amit szintén sajnos kiszedtek. (12. ÁBRA)

Kút töredékei

A középső cölöplyuk betöltésének tetejéről bontottuk ki azt a vörösmárvány kúttálca töredéket, amely a kolostor kútházában álló csorgókút része lehetett, s amely a barokk kori lebontáskor kerülhetett ide. (13. ÁBRA) A tálca egykori peremét lefaragták, azonban íves, finoman csiszolt alsó pereme még jól látható, illetve felismerhető az a két kifolyó nyílás is, melyet az enyhén leejtő felső felszínről átlósan fűrtak, hogy levezessék a vizet a tálca alatti gyűjtőbe. A kúttálca rekonstruálható átmérője 2 méter. Valószínűleg a kút középső tálcaja lehetett. Ugyancsak ezen kút része lehetett az a több oldalról átfűrt kötőredék (14. ÁBRA), amely leginkább egy lábazati részhez tartozhatott, vagyis a kút alsó tálcajának tartóeleme volt, s a víz kétirányú mozgását tette lehetővé. Egyébként ezek a töredékek, és az ásatáson talált más faragott töredékek sem *in situ* omladékból kerültek elő, hanem másodlagos helyzetből, például a kiszedett alapozási árkok visszatöltéséből, a felszínről, vagy a barokk falból.

Infirmárium/apáti ház

Az 1912-es alaprajz egy további neuralgikus pontja volt, hogy a keleti szárny déli termének délkeleti sarkán, és déli oldalán nem jelölt semmit. (15. ÁBRA) A feltárási terület ezen részén nem csak a terem falainak kiszedett alapozási árkait találtuk meg, hanem a terem délkeleti sarkánál a falkiszedések kelet, illetve dél felé is tovább folytatódtak, vagyis itt egy újabb helyiségre lehet következtetni. A ciszterci kolostorok épületegyüttesének általános elrendezését figyelembe véve apáti házra, vagy infirmariumra gondolhatunk. Ebből sajnos csak mintegy két négyzetmétert lehetett megkutatni, mivel itt húzódik az apátság telek határa, és délről az arborétum telkén álló modern épület szinte teljesen ráépült a középkori épület maradványaira. Az egyébként igen rossz állapotú épület mihamarabbi lebontásában egyelőre csak reménykedni tudunk.

A kelet szárny déli oldalán található még az 5. támpillér, valamint a terem nyugati fala is valószínűleg tovább folytatódott déli irányban. Ez utóbbi azonban sajnos egyelőre bizonytalan, mivel a falszakaszt éppen a feltárási határát jelentő épület betonjárdája alatt vágta át egy modern csővezeték, így biztosabbat legfeljebb csak az épület elbontása után lehetne mondani.

A káptalanterem

A káptalanteremmel kapcsolatban a felső humuszréteg eltávolítása után kiderült, hogy a terem északi pillérlábazata az összes többivel ellentétben még valóban *in situ* található (16. ÁBRA), tehát biztos támpontot jelent a korábban már teljesen elpusztított padlószint

meghatározásához. A terem kitisztított északnyugati sarkában, a falalapozás kiugratására rakva, nagyjából a pillérlábak felső szintjének magasságában vörösmészke lapok darabjai kerültek elő (17. ÁBRA) – s bár az alatta észlelt humuszos földbetöltés minden bizonnyal arra mutat, hogy nem *in situ* –, úgy tűnik, hogy az egykori kőpadló nyomáról van szó. A pilléralapozások közötti vonalban, azoktól keletre kettő, illetve a déli pilléralapozástól nyugatra egy sírra bukkantunk. Mindhárom sír bolygatott volt, ami vagy barokk kori, vagy az 1912-es turkálás következménye (18. ÁBRA). A bolygatott sírok felszedését követően derült ki, hogy a pillérlábaktól keletre egy vonalban további – már bolygatatlan – csontvázak várhatók. Itt valójában négy sírgödör helyezkedett el egy sorban. A két délebbi sírgödörben két fiatalabb, egy infans és egy juvenis korú csontvázat találtunk. A két északabbi sírgödörben további 6 felnőtt egyén csontvázat tártuk fel. Ezek szorosán egymásra voltak ásva, és csak kettő volt anatómiai rendben. A két legjobb állapotban lévő sírt láthatjuk a képeken. (19.-20. ÁBRA) Az egyik a 4-5 éves gyermek sírja: a váz alatt megfigyelhető fakéreg felszínén a ruha-ing részét képező aranszál nyomai is szerencsésen észlelhetők voltak a medence tájékán.

A déli szárny

A keleti szárny feltárásának hitelesítése mellett a kolostor keleti kerengőfolyosója és déli szárnya területén korábban nem kutatott területeket is vizsgáltunk. Erre azért volt szükség mivel a keleti szárny romterületét és a konventkertet egy 1750-es években épült barokk kerítésfal választotta el, amelyet középkori alapokon – a keleti szárny nyugati főfalán – húztak fel. A barokk fal lebontása (21. ÁBRA) miatt szükségessé vált a jelentősen magasabban fekvő, barokk korban feltöltött konventkert szintsüllyesztése. A faltól nyugatra 2-3 méter széles rézsút képeztünk. Itt, vagyis a kolostorkerengő és a déli szárny területén ezért a rétegviszonyok tisztázására 2 m széles kutatóárokot nyitottunk. (22. ÁBRA) Az 1. és 2. kutatóárokka a keleti kerengőfolyosót, az 5-6. kutatóárokka a déli kerengőfolyosót és a déli szárnyat kutattuk.

Középkori rétegek a barokk udvar helyenként 1 méternél is mélyebb feltöltési rétegei alatt jelentkeztek. Az 1. és 2. kutatóárokban megtaláltuk a kerengőfalat abban a vonalban, ahol a korábbi alaprajz szerint lennie kellett. A kerengőpadlót több modern beásás bolygatta, a padlószint mélysége alatt részben több sírt is bolygatva. Itt egy másodlagos helyzetű sírkő is előkerült. (23. ÁBRA) (Az ábrán az 1912-ben talált két sírkő, valamint az új sírkő.) A kerengő padló szintjét a 6. kutató árokban, vagyis a déli kerengőfolyosóban figyelhettük meg a legjobban. (24. ÁBRA) A padló maradványait (bal felső kép) két cölöplyukkal bolygatták, ezek nyoma a padló alatti feltöltési rétegekben az altalajig követhető volt. A déli kerengőfolyosó északi kerengőfala mellett, a kerengőkert felőli oldalon húzódó köves-habarcos sávot észleltünk, mely nem falomladék volt, hanem valószínűsíthetően egy későbbi falköpenyezés nyoma. (25. ÁBRA) A kerengőfal szövete, illetve ez a szintén habarcskötésben lévő köves sáv (sárgával kiemelve) egy nagyon vékony humuszréteggel világosan elvált egymástól. A kerengőfolyosók egyébként Abraham Wabrzig, a Zircet 1699-ben visitáló heinrichau-i szerzetes apátjának írott levele szerint boltozottak voltak.

A 6. kutatóárok déli vége a déli szárnyba esett. Itt csak a terem északi oldalának kiszedett falalapozását találtuk meg, de a déli oldalon nem sikerült rábukkannunk a falra. Kézenfekvő magyarázat az, hogy a helyiség déli vége kívül esik a kutatott területen, és ez elvileg csak úgy lehetséges, ha e helyisége – vagyis rendszerint a refektórium - szabályos ciszterci elrendezés szerint fekszik, tehát a kerengőre merőleges. A refektóriummal kapcsolatban zavarba ejtő Abraham Wabrzig említett levele, mivel eszerint a sekrestye a dormitórium és a refektórium – ahogy Heinrichauban is – déli irányban, dél felé épültek (ad meridiem versus ...sunt extracta), ami úgy is értelmezhető, hogy egymás mellett, a keleti szárnyban, mind dél felé tájolva

álltak. Mindenesetre a déli szárny belsejében talált elég rossz állapotú padlónyom alól (26. ÁBRA) jelentős mennyiségű halcsont került elő, ami azt az elképzelést erősíti, hogy itt mégiscsak a refektóriumról van szó. A padló maradékát 3-4 kisebb-nagyobb méretű gödör bolygatta, (27. ÁBRA) ezek részben a padló szintjéről, részben a padló feletti pusztulási rétegekből voltak leásva. Az egyikből került elő az ásatás legreprezentatívabb lelete, egy majdnem teljesen összeállítható fazék, és egy vasdepó lelet (többségében szögek) társaságában. Egy állatfejes bronz kiöntőcsőről van szó (28. ÁBRA), ami egy bronzkancsóhoz tartozhatott, formai párhuzamai 15-16. századiak, állatfejes hordócsapok, illetve bronzedények kiöntőcsövei (29. ÁBRA), de hasonló figurális dísz már a 13. századból is ismert, a dániai Roskilde domonkos kolostorából.

Az 5. kutatóárokban egyrészt a déli szárny É-D irányú osztófálát találtuk, (30. ÁBRA) mellette *in situ* padlónyommal, (bal oldal, fenn) amit másodlagosan felhasznált tetőcserepekből raktak. Másrészt a kutatóárok DK- sarkánál a keleti szárny keleti oldalától merőlegesen nyugat felé induló, 2-2.5 m hosszú, majd derékszögben délnek törő kősort, ennek belső oldalán vastag faszenes réteg jelezte, hogy minden bizonnyal egy tűzhelyalapozásról van szó. Érdekes, hogy mind a helyiség válaszfala, mind a tűzhelyalapozás nem az altalajon, hanem egy a kerengőpadlótól számolva majd 1.5 m mélységű gödör törmelékes betöltésén nyugszik. A gödör egyelőre fejtörésre ad okot, mivel nem ismerjük pontos kiterjedését, csak nyugati és keleti szélét: egyik széle a keleti szárny nyugati fala előtt halad, a másik pedig az osztófal alapozása alatt ér véget. Aljában egy merőlegesre állított, kváderes követ láthatunk (a), valamint az említett osztófallal megegyező irányú kősort(b). (31. ÁBRA) E fölött téglahulladékot (A), majd azt megelőzően egy sárga agyagnívót (B) tártunk fel, melyet váltakozó rétegekben található köves-habarcsos és faszenes rétegek takartak. E köves-habarcsos és faszenes rétegek már nekifutottak a falalapozásoknak, vagyis azoknál későbbiek, és egyértelműen a tűzhellyel rendelkező helyiség (konyha, vagy calefaktórium) használatához kapcsolódnak. A járószintet a folytatólagos használat folyamán többször megújíthatták. Magát a gödröt egyelőre nem tudjuk a déli kolostorszárnyal összefüggésében pontosan értelmezni. Esetleg egy korábbi pince része lehet.

A templom

Az idei feltárásnak nem volt feladata a templom területének kutatása, mégis egy villanyvezeték kiváltása miatt itt is tájékozódni kellett, annak érdekében, hogy a villanyvezeték új nyomvonalát a lehető legkevesebb régészeti jelenséget érintve jelölhessük ki. A sekrestye területén kijelölt 7. kutatóárokban (32. ÁBRA, bal oldalt lenn) mintegy 0.5 méternyi humuszréteg alatt közvetlenül jelentkezett a köves altalaj, és a sziklafelszín. Itt csupán a sekrestye É-D irányú zárófálát, és ettől északra két sírt találtunk. Látható, hogy egykor közvetlenül a falmaradvány fölött húzták át a villanykábel. Az újonnan kijelölt vezetékárok nyomvonalában egy habarcsos falalapozás nyomát találtuk – de ez alapján egyelőre nem tisztázható, hogy itt a harántfalhoz csatlakozó támpillérről, vagy falindításról van-e szó.

Az elmondottakat röviden összefoglalva az ásatás nem csak új megfigyelésekkel szolgált az épület pontos alaprajzára nézve, hanem egyelőre még nehezen megválaszolható építéstörténeti kérdéseket is felvetett. A közeljövőben a még kevésbé bolygatott kolostorszárnyak (főleg a déli szárny), és a kolostorkerengő egyes részeinek ásatása vezethet lényegesebb eredményekre, míg valószínű, hogy a templom területén csak nagyon kevés értékelhető régészeti jelenség maradt – valószínűleg csak a falalapozás nyomai lesznek megfoghatóak a további feltárás folyamán. A további munkák tervezése szempontjából mindenesetre egy talajradaros felmérés kivitelezése látszik a legcélravezetőbbnek a közeljövőben.

Ferenczi László